

ANOMIE ȘI SINUCIDERE ÎN SOCIETĂȚILE POSTCOMUNISTE

SORIN M. RĂDULESCU*

ABSTRACT

ANOMIE AND SUICIDE IN THE POST-COMMUNIST SOCIETIES

In this paper, the author aims to apply the theoretical model of *anomie* (developed by É. Durkheim and R. K. Merton) for the assessment of the social, economic and political situation in the former communist societies. In the most of these countries, the normative regulation is insufficient or precarious and the actions of individuals are subscribed to the areas of deviance and „loss of determination” of their scope and human aspirations. With specific reference to Romania, the author mentions the main contributing factors that have conditioned or determined the increasing in the anomic suicide rates, in the post-communist period: the low performance and economic benefits, the deterioration of health and standards of living, increased consumption of alcohol and drugs, depression, stress, the spreading of illnesses, physical but moreover mental, the incapacity to adapt to the changes, to the new normative and cultural models, to find solutions for the new life problems, unemployment, poverty, dissolution of numerous family groups, immigration of the heads of the families, decreasing in the number of children, aging of the population etc.

Keywords: suicide (altruistic, anomic), disorder of the social-economic system, crisis, transition from communism to capitalism, alcoholism, mental disorders.

„Analiza sociologică a cauzelor sinuciderii relevă că, în cazurile unde este posibil să obținem date relevante, aproape jumătate din sinucideri sunt, în principal, anomice” (Hassan, 1996, p. 5).

O asemenea subliniere pare să fie aplicabilă, cu precădere, societăților în schimbare, așa cum este cazul societăților postcomuniste din Estul și Centrul Europei, inclusiv al României, în care există o reglare normativă insuficientă sau deficitară, iar acțiunile unei mari părți dintre indivizi se înscriu în aria devianței, a „lipsei de determinare” a scopurilor și aspirațiilor. Cel de al „treilea val de democratizare”, așa cum definea Samuel P. Huntington (1991) trecerea unor țări din Europa Centrală, Europa de Est și Asia de la comunism la capitalism la începutul deceniului 9 al secolului al XX-lea, nu a adus, după sine, rezultatele

---

* Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, etajul 4, sector 5, București, România, cod 050711; e-mail: mihai46@clicknet.ro.

așteptate, ci, dimpotrivă, a produs instabilitate politică și dezorganizare economică, scăderea autorității și eficacității funcționării instituțiilor și, nu în ultimul rând, costuri sociale și umane greu de suportat.

1. CRIZĂ ȘI SCHIMBARE ÎN FOSTELE ȚĂRI COMUNISTE

Pare evident că prăbușirea comunismului în țările din Europa Centrală și de Est a impus o veritabilă *criză*, o schimbare radicală în toate sferile social-economice, implicit în modul de viață a indivizilor. Tranziția de la o economie planificată la o economie de piață și restructurarea vieții sociale au determinat numeroase efecte pozitive din punct de vedere macrosocial, negative însă din punctul de vedere al indivizilor, care s-au adaptat cu greu schimbărilor aduse de procesele de tranziție. Polarizarea puternică a societății, sărăcia, reducerea drastică a veniturilor, scăderea puterii de cumpărare, șomajul, disponibilizările de forță de muncă din sectoare largi ale economiei, nesiguranța zilei de mâine, contractarea unor credite fără posibilitatea de a le restitui și, pe această cale, evacuarea din locuință, creșterea inechității sociale, extinderea intoleranței etnice și a discriminării unor grupuri, radicalizarea conflictelor sociale sunt numai câteva din schimbările cu caracter dramatic care au afectat indivizii și largi comunități din aceste țări. Este ușor de presupus că toate aceste schimbări nu puteau să nu aibă un impact și asupra evoluției sinuciderilor din țările postcomuniste.

Ca urmare, relația dintre sinucidere și criză a ajuns, din nou, în atenția specialiștilor.

Spre deosebire de economie, sociologia are relativ mai puține resurse teoretice sau instrumentale pentru a interpreta crizele. În economie există trei mari paradigme de interpretare a crizei (Barrère, Kebabjian, Weinstein, 1983, p. 16–72):

a. paradigma *neoclastică*, bazată pe o teorie a „echilibrului”, care consideră criza ca un ansamblu de perturbări ce pot fi eliminate prin raționalitatea agenților economici și prin autoreglarea dată de mecanismele economiei de piață;

b. paradigma *keynesiană*, care apreciază criza drept o abatere contingentă, aleatorie, de la starea obișnuită a sistemului economic, datorată dezechilibrelor și contradicțiilor între structura producției și a consumului, între obiectivele investitorilor și deponenților de monedă, între oferta și cererea de muncă etc. În scopul eliminării sau atenuării acestor dezechilibre, intervenția statului este decisivă;

c. paradigma *marxistă*, care consideră criza ca o consecință fundamentală a modului de producție capitalist, determinată de raportul între muncă și capital, care, la rândul lui, generează tot felul de dezechilibre economice. Criza, care are un caracter ciclic, este o necesitate pentru sistemul capitalist, întrucât este o „soluție” momentană față de problemele determinate de dezechilibrul economic cu caracter immanent (supraproducția).

Interpretarea teoretică conținută în cadrul acestor trei paradigme poate fi divizată în două modele:

- unul care afirmă caracterul *exogen* al crizei, în sensul absenței unui mecanism de reglare a sistemului economic;
- altul care subliniază caracterul *endogen* al crizei, în sensul că aceasta este provocată chiar de către legile economice.

Aplicabile, cu precădere domeniului economic, cele trei paradigme menționate nu reușesc, decât poate intuitiv, să explice configurarea comportamentului suicidar în fostele țări comuniste. Deși sunt definite de o serie de elemente utile și sugestive, aceste paradigme nu reușesc să caracterizeze, decât în mod parțial, amplele dimensiuni ale crizei din societățile postcomuniste, în primul rând pentru că sunt aplicabile societăților care au experimentat, de multă vreme, virtuțile și deficiențele economiei libere de piață și, în al doilea rând, pentru că se concentrează, cu precădere, asupra dezorganizărilor și disfuncțiilor procesului economic (Rădulescu, 2006, p. 363). Modelul economic al crizei poate oferi însă o analiză sugestivă a raportului dintre rațional și irațional în acțiunea agenților economici, constituind premisa unei demonstrații în concordanță cu care *Homo economicus* este inadecvat ca interpretare teoretică cu valoare generală, mai ales în fostele țări comuniste, unde comportamentul unor indivizi sau grupuri de indivizi este lipsit de raționalitate.

2. ANOMIA CA MODEL TEORETIC INTERPRETATIV AL SITUAȚIEI EXISTENTE ÎN ȚĂRILE POSTCOMUNISTE

Așa cum am subliniat și în alte ocazii (Rădulescu, 2006; Rădulescu, 2010), un model de criză mai adecvat decât cele cu caracter economic și care ar putea interpreta cel mai bine, din punct de vedere *sociologic*, starea de lucruri din fostele țări comuniste, inclusiv din România, este cel al *anomie*, atât cel utilizat de către clasici ai sociologiei, precum É. Durkheim (1897) și R.K. Merton (1937), cât și cel utilizat de alți sociologi, care au adus revizuirii, corecturi sau îmbunătățiri concepțiilor originare elaborate de clasici.

Trebuie precizat că noțiunea de anomie a fost frecvent folosită pentru evaluarea situației societăților postcomuniste aflate în tranziție. Modelul teoretic al anomei a fost, de pildă, aplicat următoarelor țări (conform cu Lytkina, 2015, p. 3): Germania de Est, Ungaria, Ucraina, Rusia, Kazahstan.

Ekateria Lytkina (2015) a folosit atât noțiunea de anomie, cât și cea de alienare pentru a evidenția, în mod comparativ, situația economică și socială existentă în Rusia și Kazahstan.

O reluare sau o extindere a interpretărilor cu privire la anomie poate da la iveală o mulțime de filoane teoretice încă neexploatate. Pe de altă parte, modelul teoretic al anomiei, așa cum a fost folosit de Durkheim, este aplicabil crizelor care se manifestă în perioadele de tranziție, deși, așa cum se știe, Durkheim l-a folosit pentru interpretarea trecerii de la societatea tradițională la cea modernă.

Apreciem ca fiind cea mai potrivită semnificație interpretativă pe care o aduce modelul anomiei, aceea circumscrisă teoriei acțiunii (*raționalității*), ca unic cadru de referință în stare să lege, în mod unitar, concepția lui É. Durkheim de cea a lui R.K. Merton.

Așa cum se cunoaște, există o ruptură între cele două concepții, lui Merton reproșându-i-se chiar că a distorsionat și „trădat” semnificațiile originare ale noțiunii de anomie existente în concepția lui Durkheim. Teoria acțiunii poate acoperi această ruptură, convingere pe care a avut-o, pentru prima dată, T. Parsons.

O comparație de profunzime între modelul teoretic al lui Durkheim și cel al lui Merton a fost efectuată de către R. Zhao și L. Cao (2010, p. 1.213), care, evidențiind diferențele și convergențele dintre cele două concepții, au alcătuit un tabel care descrie sursele și caracteristicile anomiei, precum și modul în care este privită anomia de către cei doi autori (vezi *Tabelul nr. 1*).

Tabelul nr. 1
Diferențe și convergențe asupra anomiei între Durkheim și Merton
(conform cu: Zhao, Cao, 2010, p. 1213)

Diferențe	Durkheim	Merton
Ideea de bază	Societatea franceză în stadiul său de tranziție de la societatea rurală la cea urbană la sfârșitul secolului al XIX-lea.	Statele Unite în anii '30 și ulterior; societatea este relativ stabilă.
Surse ale anomiei	Industrializarea rapidă combinată cu creșterea mai puțin rapidă a forțelor care ar putea-o regla.	Scopurile sociale promovate în mod instituționalizat și cultural, într-o societate democratică, așa cum este cazul Statelor Unite.
Natura umană	Apetitul ființei umane este, în mod natural, insașiabil.	Apetitul ființei umane nu este format în mod natural. El este indus.
Modul cum este privită anomia	În societatea organică, anomia este un fenomen patologic împotriva căruia se poate lupta.	Anomia limitată este o stare normală, care este o parte permanentă a unei societăți democratice.
Convergențe Definiția anomiei	Pentru Durkheim, ea constă într-o sporită lipsă a normelor, incluzând atât comportamentul utilitarist, cât și cel non-utilitarist. Pentru Merton, o lipsă a normelor mai îngustă și utilitaristă, în condițiile în care absența consensului privitor la norme este apreciată ca legitimă.	
Caracteristici	Anomia leagă circumstanțele de stările psihologice individuale.	
Devianță/Suicid și anomie	O stare de dereglare este un factor care determină devieri de la standardele stabilite. În condiții de anomie se așteaptă să existe rate ridicate de sinucidere și devianță.	
Existență	Anomia este endemică în societățile în tranziție, pentru Durkheim și este endemică în societățile democratice, pentru Merton.	

Ca diagnostic al stării „patologice” care însoțește tranziția de la societatea de tip tradițional la societatea de tip modern, anomia are, în concepția lui É. Durkheim (1897), câteva semnificații mai importante, printre care:

a. absența reglării raționale a acțiunii sociale datorită lipsei de coordonare a funcțiilor sistemului social;

b. absența limitelor impuse acțiunii, care, fiind privată de norme raționalizatoare, se extinde în direcții nepredictibile, suprimând, astfel, obiectul și finalitatea ei;

c. lipsa raționalității acțiunii, în sensul că există norme, dar ele nu au caracter rațional, nemaifiind adecvate realităților existente;

d. dezorientarea acțiunii, determinată de contradicția între norme: odată cu transformarea societății, unele norme nu mai au obiect, dar continuă să funcționeze în mod parazitar, altele intră chiar în contradicție cu noile tendințe ale vieții sociale.

Aceasta este, în opinia noastră, interpretarea cea mai adecvată care poate fi făcută concepției lui Durkheim, pentru a o putea aplica la cazul fostelor societăți comuniste.

Întreaga concepție despre anomie a lui Durkheim, elaborată, inițial, în lucrarea *Diviziunea muncii sociale* și îmbogățită, ulterior, în lucrarea *Sinuciderea*, operează cu două variabile principale, care se pot situa pe două axe (Besnard, 1987, p. 70–74; Allardt, 1971, p. 15–26) – (vezi *Figura nr. 1*).

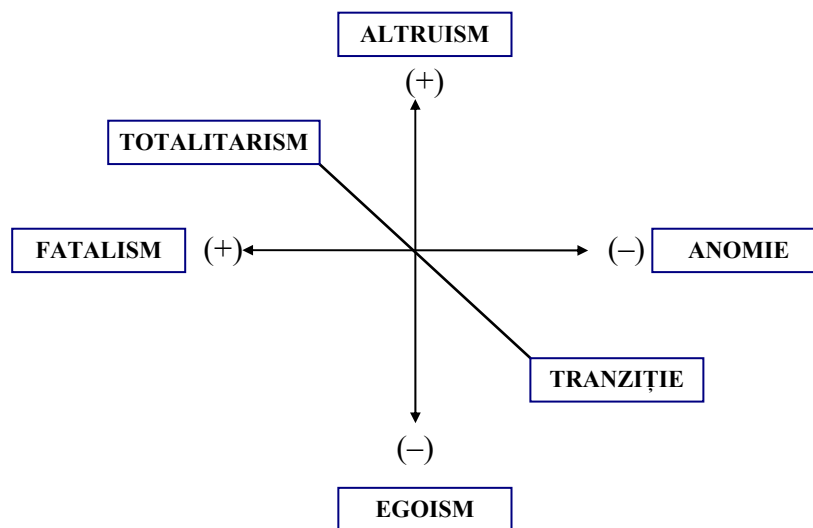

Figura nr. 1

1. *axa orizontală* – pe care se situează variabila *reglare socială*, adică măsura în care acțiunile și dorințele indivizilor sunt controlate și frânate de norme;

2. *axa verticală* – pe care se situează variabila *integrare socială*, constând în gradul de atașament al indivizilor față de societate, în sentimentul lor de apartenență și de adeziune la valori comune.

Fiecare dintre capetele celor două axe este definit de semnul (+) sau (-), care desemnează „excesul” sau, dimpotrivă, „deficitul” caracterelor respective. Rezultă patru tipuri, care nu sunt comportamente morale, așa cum au fost interpretate adeseori, în mod eronat, ci *stări sociale* sau *curențe de opinie*, care apar ori de câte ori societatea se află în criză.

Aplicată, de exemplu, la cazul societății românești (și nu numai), această schemă sugerează că sensul tranziției este acela al trecerii de la o societate totalitară, definită de presiuni normative excesive și de conformare obligatorie la norme (stări echivalente cu *fatalismul* ca „exces” de reglare), de excesivă lipsă de individualizare (stare identică *altruismului* ca „exces” de integrare), la o societate cu caractere tranzitorii, „anomice”, așa cum sunt: presiunile normative slabe și contradictorii, lipsa acută de determinare a scopurilor acțiunii (stări echivalente cu *anomia* ca „deficit” de reglare), insuficiența integrării sociale, lipsa de socialitate și de aderență la un câmp axiologic comun (stare care se confundă cu *egoismul* considerat nu ca stare morală, ci ca una socială, definită de „deficitul” integrării sociale).

Sugerată, din punct de vedere social și politic, de către politologul finlandez Erik Allardt (1971, p. 15–26), schema din figura de mai sus are meritul de a ilustra principalele repere ale crizei din perioada trecerii de la socialism la capitalism: pe de o parte, *insuficiența reglării* (din punct de vedere politic, economic sau juridic), iar pe de altă parte, *insuficiența integrare socială*, nu în sens funcționalist, conformist, ci al lipsei de aderență la un set de valori comune care ar putea facilita convergența acțiunilor actorilor sociali. La aceasta se adaugă o slăbire drastică a mecanismelor de control social, atât a celor cu caracter formal, cât și informal.

3. ANOMIE ȘI CRIZĂ ÎN ȚĂRILE DIN ESTUL ȘI CENTRUL EUROPEI

Așa cum au observat cercetătorii de la Centrul de Studii Baltice și Est-Europene din cadrul Universității Södertöm, Stockholm, Suedia (Jukkala & Mäkinen, 2010, p. 10–16), tranziția țărilor din Europa de Est a afectat mortalitatea prin sinucidere în două forme distincte: **a.** prin însăși existența schimbării sociale ca atare, care – în concordanță cu teoria lui É. Durkheim –, provoacă anomie și, consecutiv, creșterea ratelor de suicid: **b.** prin caracterul negativ al schimbărilor economice, care au redus puterea de cumpărare a oamenilor și au determinat creșterea șomajului.

É. Durkheim (1993, p. 197) a susținut ideea fundamentală conform căreia crizele economice constituie principalul factor explicativ al sinuciderilor. În acord cu teoria sa, crizele economice sau perioadele de schimbări sociale perturbă „echilibrul social”, generând creșterea numărului de sinucideri.

Supunând criticii ideile profesorului său, M. Halbwachs a evidențiat faptul că, de fapt, crizele financiare, și nu crizele economice ca atare, determină creșterea

nivelului sinuciderilor, astfel că „atunci când prețurile sunt ridicate, sinuciderile se diminuează, iar când prețurile sunt scăzute, sinuciderile cresc” (Halbwachs, 1930, p. 373). Pe de altă parte, „Nu criza ca atare (trecerea bruscă de la prețuri ridicate la prețuri mai scăzute), ci perioada de depresiune care urmează crizei este cea care determină numărul deceselor cu caracter voluntar. Ne-am putea mira de ce oamenii se omoară mai ales atunci când prețurile scad (...). Starea de spirit a comercianților și a industriașilor, speranțele lor, temerile lor, avânturile și panicile lor modifică atmosfera morală a țării în întregime (...). Nu suferința muncitorilor care șomează, falimentele, eșecurile și ruinările sunt cauze imediate ale majorității sinuciderilor. Ci pentru că un sentiment obscur de oprimare apasă sufletele oamenilor, pentru că există mai puțină activitate la nivel general, pentru că oamenii participă mai puțin la o viață economică care îi depășește și pentru că atenția lor nu mai este îndreptată asupra vieții exterioare, ci, mai degrabă, atât asupra necazurilor și sărăciei materiale, cât și asupra tuturor motivelor individuale, care îi pot determina să capete dorința de a muri” (Halbwachs, 1930, p. 374).

Aplicate țărilor postcomuniste, sublinierile lui É. Durkheim și M. Halbwachs par să sugereze că, date fiind dificultățile cu care se confruntă aceste țări, nevoite să-și ajusteze modelul centralizat economic pentru a adopta mecanismele economiei de piață, recesiunea pare inevitabilă. La aceasta se adaugă trecerea de la un model totalitarist de reglare la unul democratic, care implică mai multe posibilități de opțiune și o libertate mai mare de acțiune.

În mod paradoxal, poate, centralizarea economică și politică, specifică regimurilor comuniste cu caracter totalitar, pare *protectivă*, deoarece impune mecanisme de reglare coercitivă, care limitează libertatea indivizilor și îi constrânge să adopte conduite conformiste, impuse de modelele normative dominante. Dimpotrivă, în economiile de piață și, în mod complementar, în societățile democratice, libertatea indivizilor se extinde, cresc aspirațiile și speranțele acestora, se diversifică acțiunile și comportamentele, fapt care generează, de asemenea, și stări de frustrare puternică. Pe de altă parte, renunțarea la planificare și la rolul „conducător” al unui singur partid, prin implementarea pluripartidismului, au înlăturat din start existența unor mecanisme reglatoare, fie ele și extrem de coercitive, așa cum a fost cazul în fostele societăți comuniste.

Incapacitatea de a mai putea funcționa ca societăți „tradiționale”, în sensul accentului pus pe religie, ca factor integrativ, estomparea funcționalității familiei și creșterea numărului de divorțuri sau separări, în condițiile abandonării rolurilor maritale tradiționale și ale migrației temporare a mamei sau tatălui ca forță de muncă în alte țări, cu efecte directe asupra educației copiilor, au constituit alte cauze pentru care dereglarea funcțiilor tradiționale ale comunității a impus o lipsă acută de reglare a acțiunii și absența unor mecanisme de protecție a indivizilor. Epocile de schimbări sociale profunde – sublinia G.A. Katsas (2012, p. 98) –, generează „deconstrucția instituțiilor și obiceiurilor”, în așa fel încât „oamenii din societate își pierd punctele lor standard de referință, constantele pe care le-au folosit în cursul vieții lor”.

4. CARACTERISTICI GENERALE ALE STĂRII DE ANOMIE ÎN ROMÂNIA

În România, planificatorii reformei, fie ei specialiști români sau experți străini, au adoptat, încă de la început, o perspectivă prioritar economică (*Homo Oeconomicus*) și juridizantă (*Homo Juridicus*) asupra modului de derulare a acestui proces (Rădulescu, 2006, p. 365–371).

Din punct de vedere strict politic, logica unei asemenea abordări este relativ simplă: eșuând ca proiect istoric de societate, socialismul s-a prăbușit ca sistem politic și economic; apare deci necesitatea aplicării unui proiect *alternativ* de societate, care nu poate fi altul decât cea capitalistă. Totul se reduce, de fapt, la realizarea câtorva obiective principale, ale căror artizani de bază sunt economiștii, finanștii și juriștii: privatizare, crearea economiei de piață, liberalizarea prețurilor, cursul liber al schimbului valutar ș.a.m.d.

În consecință, în perioada de tranziție, magia formulelor economice pure și implementarea lor prin exercițiu legislativ i-au sedus atât de mult pe politicieni încât, exceptând atitudinile populiste cu caracter ideologic, ei au ignorat cu desăvârșire individul și l-au înglobat unui nou experiment istoric. În această strategie raționalizatoare a reconstrucției cu caracter imitativ, în care schimbările se măsoară prin confruntarea cu un model preexistent, cel al capitalismului occidental, individul este din nou sacrificat, iar rolul sociologului și-l asumă economistul și juristul. Costurile sociale ale tranziției sunt ignorate, iar efectele perverse ale implementărilor nu par altceva decât *deviații* de la modelul „pur” oferit de Occident. Totul trebuie luat de la capăt, totul trebuie reclădit de la temelie („*pentru a clădi o casă nouă, trebuie să o demolezi pe cea veche*”, clama, la începutul procesului de tranziție, un politician român). Pentru sociolog, logica unei asemenea abordări pare, cel puțin, „derutantă”. Se poate clădi ceva pe niște ruine mortificate? Poate fi, oare, adus, ca într-o operație de transplant, fără riscul respingerii de către întregul organism, un întreg sistem care s-a format, în mod *organic*, în decurs de sute de ani, și poate fi el sădit într-un mediu lipsit de instituții, infrastructuri și mentalități corespunzătoare?

În raport cu această problemă, chiar o parte din analiștii occidentali au fost nevoiți să admită că prăbușirea regimurilor comuniste nu a produs și un nou tip de ordine socială, ci, dimpotrivă, o „*nouă dezordine mondială*”, apreciind că societățile postcomuniste sunt medii ale *Genezei*, Facerii lumii (Jowitt, 1991), în care dislocarea, nesiguranța și traumele sunt trăsături principale. În aceste medii, charisma liderilor se substituie instituțiilor, îndemnând oamenii la sacrificiu în schimbul unui pretins Pământ al Făgăduinței.

Starea de criză, dereglarea și perturbarea raporturilor economice, blocajul financiar, amplificarea fără măsură a fenomenelor de devianță, violență, corupție, anarhie și liber arbitru sunt simptome tipice ale unei pronunțate *stări anomice*, determinate de imitarea mecanică a unui model de sistem care nu-și regăsește organicitatea și cadența originară, întrucât îi lipsesc funcțiile autoreglatoare,

raporturile și tranzacțiile care, anterior, erau circumscrise statului-partid sau partidului-stat.

În acest mod, o lungă perioadă de timp, „... *fragmente din vechea ordine socialistă supraviețuiesc, împreună cu noi elemente care se supun unei alte logici*” (Jowitt, 1991, p. 15). În consecință, *tranziția este un proces hibrid*, iar o parte din ceea ce s-a realizat până acum nu este altceva decât un *non-sistem* fără nicio raționalitate sau logică internă. La aceasta se adaugă patologiile trecutului, ambiguitățile și echivocurile unor mentalități ezitante, care oscilează între etatism și descentralizare, planificare și liber arbitru, pluripartidism și tendințe hegemonice de monopartidism.

Direcția crizei este, așa cum am menționat, aceea a unei tranziții de la o stare de fatalism, în sens durkheimian, în care totul era determinat și prevăzut de mecanismele coercitive ale puterii, unde singura șansă de supraviețuire era (super)conformismul, la o *profundă stare de anomie*, de dezordine normativă, unde aproape nimic nu mai poate fi prevăzut, în care este posibil orice, în care conduitele indivizilor oscilează în jurul unor indicații ale normelor vechi și noi, care se contrazic între ele. De aceea, nu pare surprinzător că asemenea conduite se pot extinde, fără măsură, în direcții nepredictibile, individualiste, determinate, între altele, și de absența unui sistem comun de credințe și valori.

Atât ca *dereglare* în planul economicului, cât și ca o *criză* a valorilor, a personalității, a elitelor, anomia în care se găsește societatea românească se manifestă într-o diversitate de forme. În *economie*, de exemplu, cel puțin în primii ani de tranziție, s-a instaurat, în cea mai mare măsură, legea liberului arbitru, renunțându-se aproape complet la forma planificată sau la relații ferme, cu caracter contractual, între unități, permițându-se, în același timp, crearea unor firme de tip „căpușă”, care au reușit să stoarcă mari beneficii din exploatarea resurselor unor întreprinderi de stat. Pe de altă parte, blocajul financiar, fraudele, evaziunea fiscală, infracțiunile economice și actele de corupție nu sunt decât consecința firească a unei economii care funcționează fără nicio reglare internă, ci doar sub „controlul” unor reguli exterioare, care îmbină o mixtură de centralizare și liber arbitru.

Din punct de vedere *politic și juridic*, anomia se regăsește încă în absența separării distincte a puterilor în stat, în opoziția dintre stat și societatea civilă, în incapacitatea factorului legislativ de a se sustrage intereselor politice de conjunctură, ceea ce face ca dreptul să nu fie încă o expresie a voinței generale (Rădulescu, 1992, p. 11–20). Este de menționat, în acest sens, și faptul că, multă vreme, justiția românească a fost o veritabilă „slujnică” a factorului politic, de abia în ultimii doi ani, odată cu judecarea marilor cazuri de corupție, putându-se vorbi de autonomia ei. Dar, chiar și în prezent (2015 – subliniem noi), unii comentatori de presă și reprezentanți ai clasei politice acuză „complicitatea” dintre puterea politică, Procuratură și serviciile de informație în instrumentarea unor cazuri „mari” de corupție, care, în mod paradoxal – subliniem, din nou –, provoacă „victime” și din rândul opoziției și din rândul puterii.

În România, chiar procesul de legiferare a fost, multă vreme, un factor de *instituționalizare a anomiei*, cu atât mai mult cu cât nu a existat un corp de legi, cu caracter unitar și coerent, care să fie circumscris unei finalități comune – introducerea și stimularea continuă a obiectivelor reformei.

În România a existat, în același timp, o anumită contradicție între discursul puterii și realitatea reformei. Nimeni nu neagă faptul că singurul drum pe care trebuie să meargă România este trecerea la economia liberă de piață și crearea structurilor necesare aplicării obiectivelor reformei. În realitate, însă, dincolo de tendințele de liber arbitru, s-au manifestat tendințe etatiste, mai mult sau mai puțin disimulate, demonstrate, de pildă, de proporția majoritară a capitalului de stat în economie, de existența, în continuare, a statului în calitate de cel mai mare proprietar, de ezitarea față de trecerea la privatizare a marilor întreprinderi de stat, care au creat atâtea „găuri negre” în economie. Aceasta, fără a mai socoti eșecurile vădite ale unor privatizări de „răsunet”, care nu au adus beneficii, ci numai pierderi avuției naționale, și fără a mai menționa privatizările frauduloase, așa-zis „strategice”, intermediare sau facilitate de către reprezentanți ai statului, care s-au soldat cu mari beneficii atât pentru aceștia, cât și pentru investitori¹.

Date fiind aceste efecte deloc pozitive ale reformei în economie, poate tocmai din această cauză, strategiile diverselor guverne au inclus toate „soluțiile” posibile, dar și toate erorile sau contradicțiile posibile, aceasta reprezentând încă o sursă de anomie.

Constituie o realitate incontestabilă faptul că orice economie de piață presupune capitalism și capitaliști. În România nu există încă, decât cu rare excepții, marea proprietate, dar există, ca un alt paradox, generat de starea anomică, *mari* capitaliști, care lucrează în sensul acumulării și reinvestirii de capital. Și nu întotdeauna cu mijloacele cele mai ortodoxe.

Majoritatea întreprinzătorilor privați din România nu sunt însă capitaliști în sensul real al termenului, ci doar „mânuitori” de capital. Adevăratul capitalist, sublinia Ștefan Zeletin (1991, p. 29), este acela mânat de „*eterna goană spre un țel ce nu se mai realizează niciodată, fiindcă, odată realizat, face să apară la orizont un altul mai mare*”. Apare în această formulare una dintre principalele semnificații durkheimiene ale noțiunii de anomie: anomia ca *absență a limitelor acțiunii*, ca „rău de infinit”, temă preluată de Durkheim de la Goethe. Veritabilul capitalism, aprecia Zeletin, începe odată cu liberalismul economic, cu extinderea relațiilor de schimb în întreaga economie, care nu se pot realiza decât prin marea proprietate și prin capitalul de tip industrial, prin obținerea unor credite și realizarea unor investiții din partea străinătății, prin formarea unor modele de educație economică influențate de raporturile cu capitalul străin.

---

¹ Un caz tipic l-a reprezentat, de pildă, privatizarea I.P.R.S. (Întreprinderea de Piese Radio și Semiconductori) Băneasa, vândută, prin complicitatea unor funcționari corupți ai statului, pe o sumă modică unui „investitor” sirian (acuzat, ulterior, de spălare de bani și de terorism), care a obținut, ca urmare, 10 hectare de teren într-o zonă de lux a Capitalei.

Puține din aceste premise au fost realizate în România. Oscilația între liberul arbitru și intervențiile etatiste, ambiguitățile discursului politic între ideologia liberală și cea populistă, legislația instabilă, menținerea agriculturii într-o stare de confuzie și anarhie, povara fiscalității (în condițiile unor permanente schimbări ale Legii fiscalității, care o fac complet nepredictibilă), obținerea de către investitori sau persoane fizice a unor credite în condiții net defavorabile, cu clauze netransparente, evaziunea fiscală de amploare, privatizările dubioase (care s-au soldat cu mari prejudicii pentru economia națională), „marea” corupție, absența mentalităților economice de tip capitalist sunt, toate, simptome ale unei stări anomice, care, dintr-o „patologie de tranziție”, s-a transformat într-o criză permanentă, instituționalizată. Schimbările și restructurările menite să facă din România o țară modernă, compatibilă cu instituțiile europene și „spiritul” european au determinat o serie de efecte „perverse” pe care le menționăm (selectiv) în cele ce urmează:

a. procesele de privatizare au creat din punct de vedere macrosocial devalorizarea și înstrăinarea unei mari părți din averea națională, precum și polarizarea accentuată a societății românești, iar din punct de vedere al intereselor indivizilor au determinat șomaj, disponibilizare, sărăcie;

b. restituirea proprietăților a generat, la rândul ei, numeroase inechități, pe lângă corupția de amploare în care au fost implicați înalți funcționari sau demnitari ai statului, reprezentanți ai autorităților din justiție sau poliție, politicieni ș.a.;

c. restructurarea instituțiilor a determinat nu atât funcționalitatea lor mai adecvată, ci o amplificare a birocrăției și o multitudine de deficiențe; adeseori, o parte dintre aceste instituții servesc, mai degrabă, interese ale unor persoane influente sau grupuri de presiune, decât – așa cum ar fi logic și firesc –, interesele cetățenilor;

d. intrarea țării (complet nepregătită) în Uniunea Europeană nu a adus – pe cât se spera – numai beneficii, ci, dimpotrivă, a determinat, între altele, deprecierea peste măsură a monedei naționale, sărăcirea unor contractori de credite, scăderea nivelului de trai, „alinarea” prețurilor (nu și a salariilor!) la cele din Vest, scumpirea utilităților, conectarea României la efectele crizei din „zona Euro” etc. De aceea, chiar preconizata intrare a României în zona Euro ridică numeroase îndoieli privind beneficiile aderării la moneda unică (vezi *Caseta nr. 1*);

Caseta nr. 1

„În ultima vreme, avantajele adoptării monedei unice au devenit mai puțin evidente, comparativ cu costurile care sunt tot mai vizibile. Apartenența unui stat nu mai implică în mod automat reducerea costurilor de finanțare, care reprezenta principalul avantaj al monedei unice, prin eliminarea riscului valutar. Cel mai elocvent exemplu este situația Greciei, care nu s-a mai putut împrumuta de pe piețele internaționale, iar România și Cehia din contră, mai ales dacă ne referim la faptul că pentru România costul de împrumut a ajuns mai scăzut decât cel pentru Italia, țară membră a Zonei Euro. Atunci apare imediat întrebarea «De ce să ader la Zona Euro?», «Ce beneficii îmi aduce?». Astfel, este de remarcat și faptul că moneda unică a început să piardă teren, tot mai mulți fiind de părere că adoptarea monedei Euro nu aduce unui stat numai avantajele sperate, ci din contră, dezavantaje” (Ghițu, 2014, p. 232).

e. reformele repetate din domeniul învățământului („câți miniștri, atâtea reforme”) și așa-zisele „manuale alternative” n-au adus nici pe departe efectele pedagogice scontate, ci au provocat, dimpotrivă, derută în rândul elevilor și părinților, performanțe școlare slabe, neconcordanța dintre programe și manuale, percepții negative ale dascălilor ș.a.

Sunt mai multe lucruri de menționat în legătură cu efectele perverse ale reformei din România, dar pentru toate aceste stări de lucruri nu este responsabilă căderea moralității sau lipsa normelor, așa cum a fost interpretat, adeseori, modelul teoretic durkheimian, ci absența unui mecanism de reglare „internă” care ar putea asigura organicitatea funcțiilor sistemului social și economic. Este de reținut faptul că Durkheim nu s-a referit la o reglare din „exterior” și că el a negat rolul intervenționist al statului. Anomia poate implica norme (legi), dar acestea nu sunt raționale, adică nu sunt adecvate scopului urmărit. O lectură atentă a concepției durkheimiene lasă să se întrevadă faptul că autorul *Diviziunii muncii sociale* nu s-a referit la *lipsa de moralitate* drept cauză a anomiei, ci la *lipsa de raționalitate* a actorilor sociali. De altfel, însuși Durkheim (1974, p. 59) a subliniat faptul semnificativ că „un industriaș care lucrează cu procedee și metode din alt veac va eșua lamentabil, ruinându-se”.

În România nu s-au creat însă instituțiile, mecanismele și structurile care să favorizeze formarea unor noi mentalități favorabile reformei. În noile condiții ale tranziției, la fel ca și în regimul trecut, funcționează aceeași scală răsturnată de valori care permite accesul la oportunități nu celor mai buni sau celor mai competenți, ci acelor care dispun de resurse și relații, aceștia putând trece mai ușor peste barierele normative sau organizaționale.

Așa cum observa, cu teme, unul dintre cercetătorii din cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române, costurile sociale ale reformei (tranziției) ar putea fi acceptate, cu condiția ca rezultatul punerii în balanță a beneficiilor și pierderilor să fie favorabile primelor. Aceste costuri ar putea fi acceptate doar dacă: „1. efectele pozitive ale schimbărilor le-ar depăși (pe plan societal) pe cele negative, ar exista „o raționalitate socială” a măsurilor întreprinse, pentru a nu avea, în locul „distrugerilor creative”, o simplă „distrugere sterilă”, care nu aduce nimic benefic oamenilor, deoarece costurile fără tranziție nu pot fi considerate, teoretic, costuri ale tranziției; 2. efectele negative ar fi rezultate directe și relativ inevitabile ale schimbărilor benefice presupuse de modelul teoretic dezirabil al tranziției și nu izvorâte din acțiuni ce nu au legătură cu obiectivele stabilite (...) ...ar exprima deci o eficacitate socială (ca raport dintre scopurile urmărite și rezultatele obținute) în condițiile în care ar putea determina și „efecte perverse” rezultate din „efectele dezirabile” și dacă nu ar fi doar „perversiuni ale acțiunii umane”; 3. efectele negative directe ar fi just repartizate pe întreaga societate, astfel ca să existe o echitabilă repartiție socială a costurilor sociale, împiedicând reproducerea cunoscutului paradox al lui Brooks Harvey (conform căruia beneficiile devin privilegiul unor grupuri, iar costurile sunt suportate de alte grupuri)” – (Hoffman, 2000, p. 32).

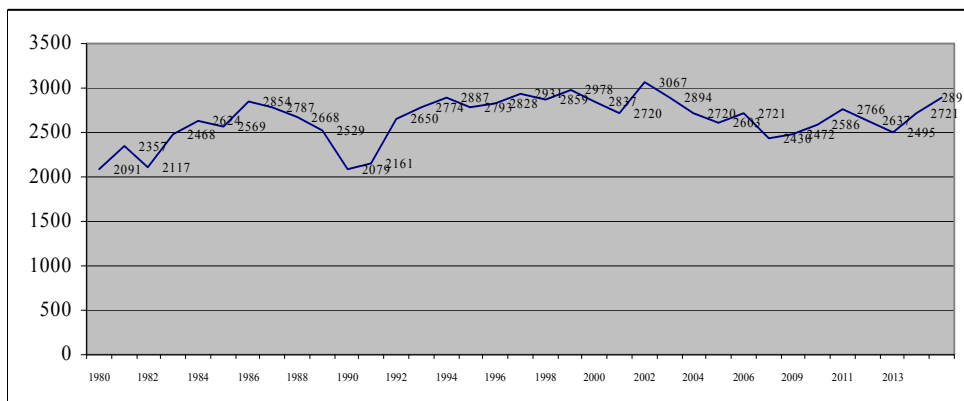
Tocmai această injustă repartiție societală a beneficiilor și costurilor schimbărilor determinate de tranziția societății românești de la un regim totalitar la unul democratic a constituit esența reformei, motiv pentru care generalizarea anomiei a devenit una dintre cele mai vulnerabile și distructive efecte ale reformei din România. Aceste efecte au avut consecințe directe asupra economiei, nivelului de trai al populației și, nu în cele din urmă, asupra moralului membrilor societății și, implicit, asupra tendințelor suicidare ale unor indivizi copleșiți de dificultățile și climatul de insecuritate cu care au fost nevoiți să se confrunte.

5. TENDINȚE ALE FENOMENULUI SUICIDAR ÎNAINTE ȘI DUPĂ EVENIMENTELE DIN ANUL 1989

Evoluția numărului brut de sinucideri și a ratelor de sinucidere din România, într-o perioadă îndelungată de timp, 34 de ani (perioada 1980–2014)², evidențiază următoarele tendințe (vezi *Graficul nr. 1* și *Graficul nr. 2*).

Graficul nr. 1

Evoluția numărului de sinucideri în perioada 1980–2014, în România

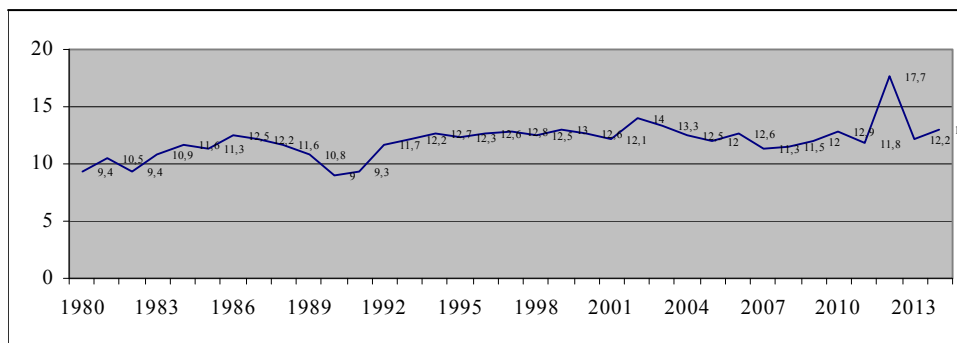

Cele mai ridicate valori ale ratei de suicid și, implicit, cel mai mare număr de sinucideri din timpul regimului comunist din România au fost înregistrate în 1986 și 1987, iar cele mai mici valori ale acestor rate și cel mai mic număr de sinucideri s-au înregistrat în primii trei ani ai deceniului 8.

² Informațiile pe care le-am avut la dispoziție nu vizează decât acest interval de timp. Pe de altă parte, trebuie ținut seama de faptul că numeroase statistici din timpul regimului comunist din România erau „fardate”, pentru a ascunde realitățile existente, astfel că (mai ales) datele cu privire la sinucidere sunt puțin credibile.

Graficul nr. 2

Evoluția ratelor de sinucidere în perioada 1980–2014, în România

După anul 1989, cea mai scăzută rată de sinucidere și, în mod complementar, cel mai mic număr de sinucideri s-au înregistrat în perioada 1990–1991, iar cea mai ridicată rată și cel mai mare număr de sinucideri au fost înregistrate în anul 2002.

5.1. CARACTERUL „FATALIST” ȘI „ALTRUIST” AL SINUCIDERILOR DIN PERIOADA TOTALITARISMULUI COMUNIST

Valorile mai ridicate ale actelor suidare din perioada 1986–1987 au, cel puțin în aparență, o explicație clară: constrângerile impuse românilor de măsurile aberante ale regimului dinainte de 1989, printre care raționalizarea energiei electrice, a combustibilului și a alimentelor, demolările, împiedicarea liberei circulații în afara țării, măsuri circumscrise politicii de industrializare și urbanizare forțată promovate de Ceaușescu și obsesiei acestuia de a achita datoria externă înainte de scadență: „La sfârșitul anilor 80, România era considerată țara cu cel mai scăzut nivel de trai din Europa, urmată de Albania” (Roșulescu, 2013). Efectele măsurilor menționate, luate de regimul dictatorial, nu puteau să rămână fără urmări. Ele s-au concretizat într-o criză de amploare din punct de vedere economic, social, moral și spiritual, care a demoralizat numeroși români și i-a determinat să se sinucidă.

Trebuie subliniat că, așa cum am menționat deja în subcapitolul 3, presiunile normative excesive și pronunțata lipsă de individualizare („curente suicidogene”, în sens durkheimian) din perioada comunistă au imprimat sinuciderilor din epocă atât un caracter „fatalist”, cât și unul „altruist”. Dacă sensul sinuciderilor fataliste poate fi ușor intuit (lipsa de speranță, incapacitatea de a mai aștepta ceva bun de la viitor), semnificația sinuciderilor altruiste s-a concretizat în tentativa a numeroși români de a face dintr-un asemenea act o formă de protest, cu riscul propriei vieți. Sinuciderea altruistă este una activă și generoasă, asumată, de cele mai multe ori, în mod voluntar, în condițiile în care victima crede că ea va putea servi celorlalți (Durkheim, 1993, p. 173). Exemplul cel mai sugestiv este acela al electricianului

(pictor) Liviu Cornel Babeș, care, în martie 1989, și-a dat foc pe pârtia de schi în semn de protest contra politicii dictatorului Ceaușescu. Și nu pare improbabil ca asemenea acte suicidare să mai fi existat, dar ele vor fi fost ținute sub tăcere sau consemnate în statistici ca „simple” accidente.

Politica din ce în ce mai aberantă a regimului ceaușist, devenită extrem de apăsătoare pentru români în anii anteriori evenimentelor din 1989, nu explică însă în totalitate creșterea ratelor de sinucidere din anii 1986 și 1987. Calendarul (nonpolitic) din acei ani ne poate lămurii în mod suplimentar în această privință.

Este, astfel, necesar să ne reamintim faptul că, în anul 1986, românii (și nu numai) s-au confruntat cu două catastrofe naturale majore: cutremurul din Vrancea din 31 august, care a avut magnitudinea de 7 pe scara Richter, și accidentul nuclear de la Cernobîl (26 aprilie), considerat cea mai mare catastrofă nucleară civilă, ale cărei efecte s-au resimțit extrem de puternic, inclusiv în România. Nu avem suficiente informații pentru a putea specula asupra legăturii dintre aceste două catastrofe și sinuciderile din acel an, dar – dacă ținem seama de faptul că mulți români erau încă traumatizați de amploarea dezastrului provocat de cutremurul din 1977 (cu magnitudinea de 7,2 pe scara Richter), care a provocat peste 1 600 de morți, aproape 12 000 de răniți și prăbușirea a circa 35 000 de locuințe, putem intui o asemenea legătură.

În mod evident, pare „puțin probabil ca un cutremur să provoace per se *sinucideri*”, dar traumele psihice provocate de el pot constitui factori de risc (Chou, Houang, Lee, Tsai, Tsay, Chen, Chou (2003, p. 1.007–1.014). Să ne amintim, de exemplu, că, în timpul cutremurului din 1977, mulți oameni, înfricoșați, au coborât pe scările blocurilor ori s-au aruncat pe ferestrele locuințelor, sporind, în acest fel, numărul de victime. Este dificil de apreciat dacă toate aceste acțiuni „instinctive”, „iraționale” au fost, pur și simplu, sinucideri sau accidente. Pe de altă parte, efectele cutremurului asupra psihicului unor indivizi au durat ani de la producerea catastrofei. Pare foarte posibil, astfel, ca traumele psihice determinate de amintirea marelui cutremur din martie 1977 să fi produs noi victime cu ocazia cutremurului din 1986, caracterizat de o magnitudine aproape la fel de mare. Și apare, din nou, aici întrebarea dacă o parte dintre victime s-a sinucis de teamă sau a pierit în accidente cu aparență de suicid.

În ceea ce privește catastrofa de la Cernobîl, pare foarte puțin probabil ca ea să fi provocat sinucideri în rândul populației din România. Sinucideri au fost comise numai în rândul populației evacuate din localitatea unde s-a petrecut catastrofa (Bahnarel, Corețchi, Moldovanu, 2003, p. 152). În același timp, misiunea, ca atare, a celor 800 000 de oameni folosiți pentru decontaminarea zonei afectate și securizarea reactorului nuclear a avut chiar ea un caracter sinucigaș.

Revenind la registrul politic, printre alte evenimente care au determinat, în opinia noastră, *înregistrarea* unor rate crescute de sinucidere în anii 1986 și 1987 se numără, de asemenea, trecerea frauduloasă a frontierelor, fenomen larg răspândit în acei ani (vezi *Caseta nr. 2*).

Caseta nr. 2

„La sfârșitul anilor '80, România comunistă trecea printr-o gravă criză economică și politică. Scăderea nivelului de trai și izolarea internațională în care se găsea Nicolae Ceaușescu a afectat starea de spirit a populației, provocând un val migraționist. Deoarece migrația legală era interzisă, a crescut procentul trecerilor frauduloase ale frontierelor. Datele statistice indică o corelație între accentuarea crizei economice și creșterea tendinței de migrație ilegală a românilor. Poliția de Frontieră a județului Timiș a dat publicității o evidență a tranzitului ilegal spre Iugoslavia în perioada 1980–1989, conform căreia numărul românilor care și-au riscat viața încercând să părăsească țara în această perioadă a crescut de 2,7 ori, de la 913 persoane în 1980, la 2 483 persoane în 1989. Tranzitarea ilegală a granițelor în anii '80 prezenta mari pericole din cauza creșterii violenței grănicerilor, pe fondul escaladării fenomenului. În multe cazuri se trăgea spre grupurile de fugari în plin, fără a fi respectate salvele de avertizare” (Țiu, 2011, p. 116).

Exceptând acțiunea de trecere a frontierei în sine, care a reprezentat, ea însăși, un act sinucigaș, de asumare a unor riscuri deosebit de mari, este foarte posibil ca victimele grănicerilor din acei ani să fi fost înregistrate ca persoane sinucigașe ori decedate în circumstanțele unor „pseudoaccidente” ca urmare a preocupării obsedante a regimului de a truca realitățile.

Pentru a finaliza „rememorarea” evenimentelor din perioada deceniului 8, caracterizate de un potențial risc suicidal, mai trebuie spus că, în plan politic, în anul 1987 a avut loc revolta muncitorilor de la Brașov, care a reprezentat un semnal previzibil al răsturnării regimului totalitar comunist în decembrie 1989, revoltă care a fost reprimată cu sălbăcie de către autorități. Este posibil, ca ipoteză de lucru care trebuie mai atent verificată, ca și acest eveniment să fi avut un anumit impact asupra sinuciderilor din acea perioadă.

5.2. NATURA „ANOMICĂ” A SINUCIDERILOR DIN PERIOADA DE TRECERE DE LA REGIMUL COMUNIST LA CAPITALISM

Analiza ratelor de suicid și a numărului de sinucideri din România, în perioada urmând imediat evenimentelor din decembrie (1989–2014), evidențiază următoarele constatări:

– dacă, în anul 1989, anul spectaculoaselor dar și tragicelor evenimente care au adus după sine prăbușirea regimului comunist, rata de sinucidere (10,8 la suta de mii de locuitori) se afla aproape de nivelul atins în 1981 și 1983, în anii imediat următori (1990 și 1991) această rată a scăzut dramatic (la 9, respectiv 9,3 la suta de mii de locuitori). Acestea sunt nivelurile cele mai scăzute înregistrate după căderea regimului comunist, niveluri care nu au mai fost atinse în întreaga perioadă care a urmat;

– începând cu anul 1992, rata de sinucidere a început să crească (la 11,7 în anul 1992, 12,2 în anul 1993 și 12,7 în anul 1994), ritmul de creștere menținându-se relativ constant (în jurul valorii medii de 12,5 la suta de mii de locuitori) până în anul 2001);

– în anul 2002, rata de sinucidere a crescut brusc, la nivelul de 14,0 la suta de mii de locuitori, care este nivelul cel mai ridicat atins în perioada „postrevoluționară”³;

– după anul 2002, evoluția ratei de sinucidere a cunoscut mai multe fluctuații: de exemplu, 13,3 în anul 2003; 12,4 – valoarea medie a acestei rate atinsă în perioada 2004–2006 și 11,4 – valoarea medie înregistrată în 2007 și 2008;

– după doi ani consecutivi (2009 și 2010) în care această rată atinge nivelul de 12,0, respectiv 12,9 la 100 000 de locuitori, urmează alți doi ani (2011 și 2012) în care rata menționată scade la un nivel atins doar în anul 1992, pentru ca ulterior să-și reia tendința de creștere, dar numai până la nivelul de 13,0 la suta de mii de locuitori, atins în anul 2014.

Aceste constatări, care au un caracter „pur” statistic, nu au valoare explicativă în sine, ci trebuie comentate.

Astfel, explicația ratelor scăzute de sinucidere din România anilor 1989, 1990 și 1992 este relativ simplă. Durkheim (1993, p. 158–163) a subliniat, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, că foarte puțini oameni se sinucid în timpul perioadelor de război și de revoluție. *„Toate revoluțiile care au avut loc în Franța în acest secol [secolul al XIX-lea] au diminuat în momentul producerii lor numărul sinuciderilor (...). Marile războaie naționale au aceeași influență ca și tulburările politice”* (Durkheim, 1993, p. 158 și 160). Aceste constatări – adăuga sociologul francez, are o singură explicație: *„Aceea că marile șocuri sociale, ca și marile războaie populare, înviorează sentimentele colective, stimulând spiritul de partid și patriotismul, credința politică și credința națională și, concentrând toate activitățile spre un singur scop, determină, cel puțin pentru un timp, o integrare sporită a societății”* (Durkheim, 1993, p. 163).

Începând cu anul 1992 (11,7 sinucideri la o sută de mii de locuitori) și mai ales în anii care au urmat, 1993–2001 (cu o valoare medie de 12,5 de sinucideri la suta de mii de locuitori), rata de sinucidere (în creștere față de anii anteriori) a cunoscut mici fluctuații de la un an la altul, valoarea sa tinzând să se stabilizeze, pentru a deveni relativ constantă. Este extrem de dificil însă de a pune în relație sinuciderile comise în această perioadă cu anumite evenimente, de orice natură ar fi fost ele. Este o perioadă de mare efervescență, de perturbații economice, tulburări politice și restructurări instituționale (vezi *Caseta nr. 3*).

---

³ Am pus cuvântul între ghilimele, deoarece nu toți cetățenii români (specialiști sau nespecialiști) consideră că în decembrie 1989 a avut loc o veritabilă revoluție.

Caseta nr. 3

„Dacă primii doi ani postrevoluționari au fost ani de căutare și confuzie, următorii 4 ne-au învățat cât de greu de gestionat poate fi libertatea (...). În acei ani, România a înregistrat un număr record de șomeri, fabricile au falimentat una după alta, iar leul s-a devalorizat de 7 ori (...). O țară în criză după o revoluție, trei mineriade și o brumă de democrație (...). În tot acest timp, în ciuda măsurilor luate de guvernul Stolojan, criza economică se agravează (...). Criza e agravată de introducerea Taxei pe Valoarea Adăugată, de 18%, în locul vechiului impozit pe circulația mărfurilor. Taxa îi sperie pe români și duce la scumpiri în lanț (...) – (1992–1995. Românii visează la capitalism și bogăție, dar se trezesc din coșmarul primelor țepe”, Pro TV, 16 decembrie 2013, vezi: <http://stirileprotv.ro/special/1992-1995-dupa-ce-si-au-castigat-libertatea-romanii-au-inceput-sa-viseze-si-la-bogatie.html>).

Întreagă această perioadă a coincis cu mari schimbări în economie, în societate, la nivel politic și instituțional, care au avut efecte puternice asupra mentalităților și moralului celor mai mulți români.

Dacă, în timpul comunismului, oamenii erau „uniți” prin adversitatea, chiar ura, împotriva lui Ceaușescu, după prăbușirea regimului totalitar, odată cu introducerea sistemului politic pluralist au ajuns să fie „dezbinați” prin incapacitatea de mai urî cu adevărat un singur lider. Divizarea societății românești între partide, lideri, „simpatii” sau afinități politice, vizibilă, mai ales, în timpul „mineriadelor”, confirmă o asemenea idee.

Performanțele și beneficiile economice scăzute, deteriorarea standardelor de sănătate și de viață, creșterea consumului de alcool și de droguri, stresul, depresia, răspândirea bolilor fizice, dar mai ales psihice, incapacitatea de adaptare la schimbări, la noile modele normative și culturale, de a găsi soluții la noile probleme de viață, șomajul, sărăcia, disoluția a numeroase grupuri familiale, emigrația capilor de familie, scăderea numărului de copii, îmbătrânirea populației ș.a. sunt numai câteva din efectele schimbărilor de la nivel macrosocial, efecte care au favorizat, condiționat sau determinat creșterea ratelor de suicid.

Apare evident, în acest sens, că aceste efecte au fost determinate, în mod fundamental, de procesul de trecere de la comunism la capitalism. Dacă, din punct de vedere politic, procesul de democratizare a polarizat organizarea socială și statală, scoțând la iveală rănilor istorice ale conflictelor etnice și civile, procesul de tranziție în plan economic a determinat deteriorarea bunăstării materiale a membrilor societății (Zhao, Cao, 2010, p. 1.210). Prăbușirea comunismului în țările din Europa de Est – sublinia Yuka Minagawa (2013, p. 1.036) – „a condus la un sistem social caracterizat de un nivel ridicat de anomie și de instabilitate continuă din punct de vedere politic, economic și social”.

În societățile în curs de tranziție⁴ (vezi *Caseta nr. 4*), așa cum este încă societatea românească, în care nu mai există mecanisme (auto)reglatoare capabile

---

⁴ Deși majoritatea comentatorilor politici din România clamează că tranziția este un proces „încheiat”, există încă voci autorizate care apreciază că, departe de a se fi încheiat, tranziția continuă.

să coordoneze acțiunile indivizilor, lipsesc, în mare măsură, instituțiile de protecție sau acțiunea celor care există este slabă și ineficientă. Protecția socială însăși este o „opțiune politică”, una care opune ideologiile liberale concepțiilor social-democrate. Lăsați adeseori să se descurce singuri, fără sprijin instituțional, indivizii aleg diferite strategii de acțiune, cele mai multe cu caracter ilicit și ilegal, în sensul vizat de R. K. Merton (1938).

Caseta nr. 4

„Tranziția a reprezentat unul dintre principalele subiecte politice în România postcomunistă. O întreagă agendă politică a fost gândită ca adjuvant al unui amplu proces de transformare socio-economică. Eșecurile acestei agende, pentru că de succese nu prea putem vorbi, au fost justificate exact ca în perioada comunistă: sacrificii temporare și justificabile în lumina unui viitor „luminos”, care se lasă însă așteptat pe termen nedefinit. Dar, în 2007, odată cu integrarea țării în Uniunea Europeană, viitorul a devenit trecut. Tranziția s-a **încheiat** (subl. ns. – Rădulescu, M.S.), cel puțin în accepțiunea sa postcomunistă. A început în schimb un alt fel de tranziție, cea europeană, care mă tem că nu se va încheia atât de repede ca precedenta” (Zamfir, 2004, p. 34).

În societățile menționate, libertatea de alegere este, de multe ori, echivalentă cu alegeri iraționale sau, cel puțin, contrare legii. „În regimul autoritar comunist, ordinea socială era menținută prin măsuri draconice, iar sistemul juridic era construit pe teamă, nu pe consens. Odată cu răsturnarea sa, oamenii au devenit stăpânii propriului destin și se bucură, pentru prima oară, de libertatea de alegere” (Zhao, Cao, 2010, p. 1.210). O libertate care permite – adăugăm noi – și alegeri cu caracter irațional.

Pe de altă parte, *anomia normativă* specifică trecerii de la comunism la capitalism, concretizată în legi și reglementări care se contrazic, adeseori, între ele, dezorientează indivizii, nevoiți să se orienteze după indicații normative conflictuale. O asemenea situație a fost evidențiată de É. Durkheim (1897), care a subliniat că, atunci când o societate se află în criză sau este afectată de schimbări bruște, ea nu mai are un rol reglator asupra conduitelor indivizilor și nu mai poate impune modele normative, capabile să le modeleze acestora, într-un mod legitim și licit, trebuințele, dorințele și aspirațiile. Este specific unei asemenea societăți să fie caracterizată de un slab spirit de disciplină și de un egoism accentuat al indivizilor, cu efecte distructive asupra moralului acestora, inclusiv asupra creșterii ratelor de sinucidere.

„Tranziția de la comunism la capitalism în Europa și Asia Centrală – observau Stuckler, King și McKee (2009) –, în timpul primilor 5 ani ai deceniului 9 a avut consecințe devastatoare asupra sănătății. UNICEF atribuie tranziției mai mult de 3 milioane de decese premature”. Pierderea slujbei, amplificarea șomajului și creșterea nivelului de sărăcie, în condițiile insuficientelor și ineficacelor măsuri de protecție luate de guvern, au făcut din privatizare, dacă nu un factor causal, cel puțin o importantă variabilă explicativă a deteriorării stării de sănătate fizică și psihică a indivizilor și implicit asupra creșterii ratelor de sinucidere.

Un studiu ilustrativ, care a ajuns în mod empiric la aceste constatări este cel întreprins de către Kølves, Milner și Vărnîk (2013, p. 956–970) asupra relației dintre tendințele ratelor de suicid și factorii socioeconomiци în 13 țări din fostul bloc sovietic, în perioada 1990–2008, care au evidențiat faptul că, printre factorii principali care au influențat ratele de sinucidere, s-au numărat șomajul, starea economiei, nivelul veniturilor, inegalitatea socială, consumul de alcool, starea de sănătate și resursele medicale precare.

Toate efectele negative anterior menționate s-au manifestat mai puternic în țările care au aplicat terapii de șoc în ceea ce privește măsurile de implementare a reformei. În România și Bulgaria – subliniază Minagawa (2013, p. 1038) –, reformele au fost mai „conservatoare” (mai lente), fapt care explică – spunem noi –, ratele de sinucidere relativ mai scăzute din aceste țări, comparativ cu cele din altele, precum Rusia și țările care au făcut parte din fostul imperiu sovietic, unde nivelul ratelor de sinucidere este ridicat. Pe de altă parte, țările care au aplicat terapii de șoc au reușit să depășească mai rapid efectele crizei determinate de prăbușirea regimului comunist, în timp ce țările care au aplicat în mod gradual politica de reforme se confruntă, în continuare, cu dificultățile acesteia.

Evoluția ratelor de sinucidere în fostele țări comuniste după prăbușirea „sistemului” comunist, este redată în *Tabelul nr. 2*, în care am folosit, pe de o parte, statisticile Organizației Mondiale a Sănătății, valabile (din cinci în cinci ani) pentru perioada 1990–2009, iar pe de altă parte, am utilizat statisticile EUROSTAT, valabile pentru 2011 și 2012, dar numai pentru fostele țări comuniste, membre ale Uniunii Europene (vezi *Tabelul nr. 2*).

Așa cum se poate observa, în ierarhia ratelor de sinucidere înregistrate în fostele țări comuniste, România ocupă locul 17 dintr-un total de 27 de țări.

Trebuie menționat faptul că Germania de Est lipsește din acest clasament, probabil din cauza dificultăților de înregistrare, ca urmare a Reunificării celor două Germanii, dar, mai ales, din cauza situației economice, politice și sociale a Germaniei de Est, mult îmbunătățită după procesul reunificării. Pentru o analiză în profunzime a diferențelor dintre cele două Germanii după Reunificare, în ceea ce privește factorii responsabili pentru mortalitate este util de consultat articolul semnat de Marc Luy (2004).

Din conținutul *Tabelului nr. 2* se poate observa că țările care au avut cel mai mult de suferit de pe urma efectelor tranziției de la comunism la capitalism au fost acelea care au făcut parte din fostul Imperiu Sovietic, pe primele locuri situându-se Lituania, Federația Rusă, Belarus, Letonia, Kazahstan, Ucraina și Estonia.

Dintre fostele state „satelit” ale Rusiei Sovietice se pot menționa, cu precădere, Ungaria și, cu excepția Bosniei-Herțegovina, țările care au aparținut fostei Iugoslavii (Slovenia, Croația, Serbia).

Trebuie menționat faptul că, din cei 360 de milioane de locuitori ai Rusiei, Estoniei, Letoniei, Lituaniei, Belarusului, Ucrainei, Kazahstanului, Moldovei și ai celorlalte țări care au alcătuit blocul comunist, circa 100 000 mor, anual, prin sinucidere (Pray *et. al.*, 2013, p. IX).

Tabelul nr. 2

Ratele de sinucidere ale fostelor țări (republici) comuniste

Nr.	ȚARA	ANUL				DATE VALIDE PENTRU ȚĂRILE DIN UNIUNEA EUROPEANĂ		
		1990	1995	2000	2005	2009	2011	2012
1	LITUANIA	26,1	45,6	44,1	38,6	34,1	33,4	30,7
2	FEDERAȚIA RUSĂ	26,5	41,5	39,4	32,2	30,1	–	–
3	BELARUS	20,4	31,2	34,9	35,1 (2003)	27,4 (2007)	–	–
4	UNGARIA	39,9	32,9	32,6	26,0	24,6	24,6	24,1
5	LETONIA	26,0	40,7	32,4	24,5	22,9	21,2	21,9
6	KAZAHSTAN	19,1	28,6	29,9	25,9	25,6	–	–
7	SLOVENIA	27,7	28,9	29,7	25,1	21,9	21,7	21,5
8	UCRAINA	20,7	28,4	29,6	22,6	21,2	–	–
9	ESTONIA	27,1	40,1	27,5	20,2	18,1	16,3	18,3
10	CROAȚIA	23,9	19,5	21,1	19,7	17,8	16,6	18,2
11	SERBIA	–	19,3 (1998)	20,6	19,4	18,8	18,0	17,3
12	REPUBLICA CEHĂ	19,3	17,5	16,1	16,3	14,0	15,2	16,0
13	POLONIA	13,0	14,3	15,1	15,8	14,9	16,0	16,7
14	BULGARIA	14,6	17,0	16,9	12,7	12,3	10,4	12,1
15	REPUBLICA MOLDOVA	14,8	18,5	14,9	17,6	17,4	–	–
16	SLOVACIA	15,0 (1992)	13,7	13,5	12,6	–	10,6	11,1
17	ROMÂNIA	9,0	12,3	12,6	12,0	12,0	13,0*	12,7*
18	KIRGHISTAN	12,5	13,5	10,5	9,2	8,8	–	–
19	BOSNIA-HERȚEGOVINA	10,3	11,8 (1991)	–	–	–	–	–
20	TURKMENISTAN	8,1	5,4	8,6 (1998)	–	–	–	–
21	UZBEKISTAN	7,2	6,5	7,8	4,7	–	–	–
22	TADJIKISTAN	4,4	3,5	2,9	2,6 (2001)	–	–	–
23	GEORGIA	3,6	4,1	2,9	2,2 (2001)	4,2	–	–
24	ARMENIA	2,8	3,5	1,6	2,4 (2006)	1,9 (2008)	–	–
25	ALBANIA	–	2,8	1,8	4,0 (2003)	–	–	–
26	AZERBAIDJAN	1,6	0,7	0,8	1,3 (2004)	0,6 (2007)	–	–

* În statisticile românești, valoarea ratei pentru 2011 este de 11,7, iar pentru 2012, valoarea ratei este 12,2 (Surse: 1. www.who.int/mental_health/media/: Pdf. Suicide rates (per 100,000), by gender;

2. EUROSTAT, Death due to suicide by sex:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00122&plugin=1>)

Cauzele acestei tendințe – subliniau autorii citați – nu au fost cercetate sistematic, dar majoritatea ipotezelor le atribuie schimbărilor sociale asociate cu destructurarea fostului bloc răsăritean.

Un factor structural important, care a contribuit și contribuie, în continuare, la extinderea mortalității prin sinucidere, este reprezentat de *consumul excesiv de alcool* atât în rândul bărbaților, cât și în cel al femeilor. Alcoolul este, probabil, o formă de „compensare” a dificultăților cu care se confruntă oamenii în cursul unei tranziții parcă fără sfârșit și care aduce noi și noi probleme (șomaj, sărăcie, mari inegalități sociale, înrăutățirea stării de sănătate etc.), în loc să le soluționeze pe cele vechi. Există, de exemplu, o corelație clară între consumul de alcool din Rusia (circa 15–18 litri de persoană, anual) și mortalitatea prin sinucidere din această țară (aproximativ 35–40 la suta de mii de locuitori în fiecare an) (Pray *et. al.*, 2013, p. 84).

În concordanță cu informațiile cuprinse în Raportul Organizației Mondiale a Sănătății, din anul 2014, cu privire la relația între alcool și sănătate (WHO, 2014), în anul 2010, Belarus, Moldova și Lituania, urmate de Rusia, au ocupat primele patru locuri din lume în ceea ce privește consumul de alcool pur (în litri per capita) al adulților. În mod surprinzător, poate, România a ocupat locul al cincilea, cu un consum total de 14,4 litri dintre care 7,2 litri de bere, 4,2 litri de vin și 3 litri de spirtoase, consum mai mare decât al unor țări cu „tradiție” în domeniu, precum Ucraina și Ungaria (vezi *Tabelul nr. 3*).

Tabelul nr. 3

Consumul de alcool pur (în litri per capita) în rândul adulților (peste 15 ani) din fostele țări comuniste, în anul 2010

Nr.	ȚARA	BĂUTURI							
		TOTAL	CONSUM		Bere	Vin	Spirtoase	Altele	Proiecție pentru 2015
			Înregistrat	Neregistrat					
1	BELARUS	17,5	14,4	3,2	17,3	50,2	46,6	30,9	17,1
2	MOLDOVA	16,8	6,3	10,5	30,4	50,1	64,5	0	17,4
3	LITUANIA	15,4	12,9	2,5	46,5	70,8	34,1	11,6	16,2
4	RUSIA	15,1	11,5	3,6	37,6	11,4	51,00	0	14,5
5	ROMÂNIA	14,4	10,4	4,0	50	28,9	21,1	0	12,9
6	UCRAINA	13,9	8,9	5,0	40,5	9	48,0	20,6	11,8
7	UNGARIA	13,3	11,3	2,0	36,3	29,4	34,3	0	12,4
8	REPUBLICA CEHĂ	13,0	11,8	1,2	53,5	20,5	26,0	0	14,1
9	SLOVACIA	13,0	11,4	1,7	30,1	18,3	46,2	50,5	12,5
10	SERBIA	12,6	9,6	2,9	51,5	23,9	24,6	0	12,9
11	POLONIA	12,5	10,9	1,6	55,1	90,3	35,5	0	11,5
12	LETONIA	12,3	10,5	1,8	46,9	10,7	37,0	50,4	10,6
13	CROAȚIA	12,2	10,2	2,0	39,5	44,8	15,4	00,2	11,7
14	SLOVENIA	11,6	10,6	1,0	44,5	46,9	80,6	0	10,9

Tabel. nr. 3 (continuare)

15	BULGARIA	11,4	10,3	1,1	39,3	16,5	44,1	00,1	11,3
16	ESTONIA	10,3	9,5	0,8	41,2	11,1	36,8	10,9	9,4
17	KAZAHSTAN	10,3	6,8	3,5	31,8	30,1	65,1	0	8,2
18	GEORGIA	7,7	5,4	2,3	17,0	49,8	33,2	00,1	6,7
19	BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA	7,1	4,6	2,5	73,3	90,7	17,0	0	7,5
20	ALBANIA	7,0	4,9	2,1	31,8	19,8	48,4	0	6,6
21	MONGOLIA	6,9	4,9	2,0	27,6	20,8	69,6	0	7,8
22	MACEDONIA	6,7	3,9	2,8	47,4	39,9	12,6	0	5,7
23	ARMENIA	5,3	3,8	1,5	90,7	50,3	84,9	0	5,5
24	UZBEKISTAN	4,6	2,4	2,1	18,3	60,3	75,4	0	4,8
25	KIRGHISTAN	4,3	2,4	1,9	22,6	40,2	72,9	00,3	3,9
26	TURKMENISTAN	4,3	2,2	2,2	15,4	26,1	58,4	0	5,0
27	TADJIKISTAN	2,8	0,3	2,5	10,2	10,1	88,7	0	2,4
28	AZERBAIDJAN	2,3	1,3	1,0	28,7	70,6	63,3	0	2,1

Sursa: prelucrare după informațiile date în: *WHO Global Status Report on Alcohol and Health (2014)*.

Există, în mod evident, o relație strânsă între consumul de alcool și mortalitatea prin suicid, care se confirmă, mai ales, în cazul Lituaniei (locul 1 la sinucidere din rândul fostelor țări comuniste), Rusiei (locul 2) și Belarusului (locul 3). Această relație este mediată însă și de alți factori necesar de identificat, mai ales în cazul altor țări așa cum sunt România, Moldova, Republica Cehă, Ucraina ș.a., care, deși se situează pe locuri fruntașe din punct de vedere al consumului de alcool, ocupă locuri mijlocii în privința ratei de sinucidere.

Ca „răspuns” la o stare de depresie, tensiune sau anxietate (Shaw, 2002), consumul de alcool, alături de bolile psihice și sinucidere, se numără printre cei mai relevanți indicatori ai anomiei, ca variabilă structurală care explică situația existentă în cele mai multe țări ex-comuniste, inclusiv în România, care au experimentat și experimentează, în continuare, dificultățile și vicisitudinile trecerii de la comunism la capitalism.

Așa cum a observat, în mod justificat, Minagawa (2013), efectele negative ale reformelor ce au urmat prăbușirii regimului comunist:

- s-au manifestat, în mod diferit, de la o țară la alta, urmând ritmul, mai rapid sau mai lent, al acestor reforme;
- au afectat într-o măsură mai ridicată bărbații decât femeile, datorită rolurilor sociale diferite ale celor două categorii, primii mai implicați în viața socială, comparativ cu femeile, mai implicate în viața familială și mai apte să beneficieze de sprijinul partenerilor;
- s-au atenuat de la o perioadă la alta, de la anii urmând căderii regimului comunist până la anii consecutivi „încheierii” reformelor cu caracter social, economic și politic.

Dacă alte țări ex-comuniste, printre care Polonia, Republica Cehă și țările baltice, au putut beneficia mai curând de rezultatele pozitive ale reformelor,

România a fost nevoită să se confrunte cu un proces de tranziție mai îndelungat și cu mari decalaje față de celelate țări menționate, în aplicarea reformelor structurale.

În luna noiembrie a anului 2001, de exemplu, Raportul de monitorizare al Comisiei Europene cu privire la îndeplinirea criteriilor de aderare de către România (pentru implementarea *acquis*-ului comunitar⁵) sublinia faptul că (*Europa. Summaries of EU Legislation*) nu au fost realizate progrese importante în această privință. Un an mai târziu, în octombrie 2002, un alt raport al aceleiași Comisii nota faptul că România nu a făcut decât progrese limitate în adoptarea *acquis*-ului comunitar. În fine, Raportul din noiembrie 2003 al Comisiei Europene de Monitorizare menționa că România nu a făcut niciun progres în acest domeniu de la ultimul Raport (din 2002).

Așa se poate explica, din punctul nostru de vedere, rata ridicată de sinucidere din anul 2002, care nu poate fi atribuită unui singur eveniment sau unui ansamblu de asemenea evenimente, ci prelungirii peste măsură a unei tranziții parcă „fără sfârșit”, care i-a dus la exasperare pe mulți români (vezi și *Caseta nr. 5*).

De abia din anul 2004, Raportul de monitorizare al Comisiei Europene semnala progresele făcute de România, cu precădere în domeniul alinierii legislației la cerințele *acquis*-ului comunitar, pentru ca un an mai târziu, în 2005, să sublinieze faptul că „România își îndeplinește angajamentele, satisfăcând cerințele rezultate în urma discuțiilor privind accesul în Uniunea Europeană”, fiind necesare însă ajustări viitoare ale legislației.

Caseta nr. 5

„După căderea regimului Ceaușescu, România s-a scufundat într-o profundă criză economică și socială. Autoritățile românești n-au manifestat suficientă voință politică pentru a pune în aplicare reformele. De abia după alegerile prezidențiale și legislative din noiembrie 1996 noul guvern a început să implementeze un program radical de stabilizare macroeconomică și reforme structurale. Raportul [Comisiei de Monitorizare] observa că România a făcut progrese puține în stabilirea unei economii de piață, iar capacitatea sa de a rezista la presiunile competitive și forțelor pieței s-a deteriorat. Un an mai târziu, țara încă suferea de absența unei strategii economice bine definite. Aspectul economic nu s-a îmbunătățit fundamental în anul 2000. Raportul Comisiei din anul 2002 sublinia că România nu a făcut niciun progres în ceea ce privește convergența cu Uniunea Europeană (UE) din punct de vedere al venitului pe cap de locuitor. Produsul Intern Brut (PIB) per capita, exprimat în puterea de cumpărare, a fost echivalent cu numai 25% din media UE din 2001 (...). În raportul său din 2002, Comisia a subliniat că structura economiei reflectă încă natura incompletă a procesului de tranziție (...)” (*Europa. Summaries of EU Legislation*).

⁵ Termenul de *acquis comunitar* desemnează totalitatea drepturilor și a obligațiilor comune care decurg din statutul de stat membru al Uniunii Europene, incluzând, pe lângă tratate, și actele adoptate de către instituțiile UE.

Tratatul privind intrarea în Uniunea Europeană a fost semnat în 25 aprilie 2005, iar intrarea efectivă a României în UE a avut loc pe data de 1 ianuarie 2007.

Este evident faptul că tendințele sinuciderii în România, în perioada 2000–2005, nu au fost determinate de îndeplinirea sau neîndeplinirea criteriilor de aderare la Uniunea Europeană. Sublinierile anterioare cu privire la acest aspect au rolul de a sublinia însă drumul „sinuos” parcurs de România pe calea reformelor și dificultățile lungului proces de tranziție, caracterizat de anomie și soldat cu numeroase costuri sociale și, nu în cele din urmă, *umane*.

BIBLIOGRAFIE

1. ALLARDT, E. (1971). „Émile Durkheim et la sociologie politique”, în *Sociologie Politique*, tome I, textes réunis par Pierre Birnbaum et François Chazel, Paris, Armand Colin.
2. BAHNAREL, I.; COREȚCHI, L.; MOLDOVANU, M. (2003). *Efectele medico-biologice ale accidentului de la Cernobâl*, Raport, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei (vezi: <http://www.asm.md/administrator/fisiere/editii/f11.pdf>).
3. BARRERE, C.; KEBADJIAN, G.; WEINSTEIN, O. (1983). *Lire la crise*, Paris, P.U.F.
4. BESNARD, PH. (1987). *L'anomie, ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique depuis Durkheim*, Paris, P.U.F.
5. CHOU, Y.-J.; HUANG, N.; LEE, C.-H.; TSAI, S.-L.; TSAY, J.-H.; CHEN, L.-S.; CHOU, P. (2003). *Suicides after the 1999 Taiwan earthquake*, în “International Journal of Epidemiology”, volume 32, Issue 6.
6. Documente de raportare ale Comisiei Europene (vezi: http://www.mie.ro/_documente/dialog_Ro_UE/documente_raportare_CE.htm).
7. DURKHEIM, É. (1974). *Regulile metodei sociologice*, traducere din limba franceză, București, Editura Științifică, 1974.
8. DURKHEIM, É. (1993). *Despre sinucidere*, Iași, Institutul European (versiunea originală: *Le Suicide. Étude de sociologie*, Paris, Alcan, 1897). Citatele se pot identifica în ediția românească.
9. EUROPA. SUMMARIES OF EU LEGISLATION, vezi: http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/2004_and_2007_enlargement/romania/e01108_en.htm
10. GHITU, A.E. (2014). *Aderarea României la Zona Euro*, în „Colecția de working papers ABC-ul Lumii financiare”, WP nr. 2 (vezi: http://www.fin.ase.ro/ABC/fisiere/ABC2_2014/lucrari/2.5.Anca%20Ghitu_PAPER.pdf).
11. HALBWACHS, M. (1930). *Les causes du suicide*, Paris, Félix Alcan.
12. HASSAN, R. (1996). *Social Factors in Suicide in Australia*, în „Australian Institute of Criminology”, no. 52, February (vezi: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi052.pdf).
13. HOFFMAN, O. (2000). *Costurile sociale și (sau) costurile erorilor în procesul tranziției în România*, în „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XI, nr. 1–2.
14. HUNTINGTON, S., P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Latter Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, Publishing Division of the University.
15. JOWITT, K. (1991). *The New World Disorder*, în „Journal of Democracy”, nr. 2, Winter.
16. JUKKALA, T.; MÄKINEN, I.H. (2010). *Suicide in changing societies. Essay*, în „Baltic Worlds”, vol. III: 1 (vezi: <http://balticworlds.com/wp-content/uploads/2010/03/suicid.pdf>).
17. KATSAS, G.A. (2012). *Anomie, Social Change and Dysfunctional Socialization*, în „Encephalos”, No. 49.
18. KÖLVES, K.; MILNER, A.; VĂRNIK, P. (2013). *Suicide rates and socioeconomic factors in Eastern European countries after the collapse of the Soviet Union: trends between 1990 and 2008*, în „Sociology of Health and Illness”, July, 35(6).

19. LUY, M. (2004). *Mortality differences between Western and Eastern Germany before and after Reunification. A macro and micro level analysis of developments and responsible factors*, în „Genus”, LX (No. 3–4).
20. LYTKINA, E. (2015). *Anomie and Alienation in the Post-Communist Area: A Reapplication of the Middleton Scale in Russia and Kazakhstan*. „Basic Research Program. Working Papers.” Series Psychology WP BRP 32/PSY/2015.
21. MERTON, R.K. (1938). *Social Structure and Anomie*, în „American Sociological Review”, volume III, issue 5, October (p. 672–683).
22. MINAGAWA, Y. (2013). *Social Consequences of Postcommunist Structural Change: An Analysis of Suicide Trends in Eastern Europe*, în „Social Forces”, 91 (3), March.
23. PRAY, L.; COHEN, C.; MAKINEN, I.H.; VÄRNIK, A.; MACKELLAR, F.L. (Editori) – (2013). *Suicide in Eastern Europe, the Commonwealth of Independent States, and the Baltic Countries: Social and Public Health Determinants*, A Foundation for Designing Interventions Summary of a Conference, International Institute for Applied Systems Analysis, February.
24. RĂDULESCU, M.S. (1992). *Procesul legislativ ca factor de anomie în perioada de tranziție*, în „Sociologie românească”, nr. 1.
25. RĂDULESCU, S.M. (2006). *Între Homo Oeconomicus și Homo Sociologicus. O istorie a sociologiei moderne din perspectiva raționalității și iraționalității acțiunii umane*, București, Editura Lumina Lex.
26. RĂDULESCU, S.M. (2010). *Sociologia devianței și a problemelor sociale*, București, Editura Lumina Lex.
27. ROȘULESCU, V. (2013). *România – efectele economice ale comunismului*, Compendiu, 30 mai (vezi: <http://vladimirrosulescu-istorie.blogspot.ro/2013/05/romania-efectele-economice-ale.html>).
28. SHAW, V.N. (2002). *Substance Use and Abuse. Sociological Perspectives*, Oxford, Praeger Publishers.
29. STARK, D. (1992). *From System Identity to Organizational Diversity: Analysing Social Change in Eastern Europe*, în „Contemporary Sociology”, vol. 21, nr. 3, May, p. 299.
30. STUCKLER, D.; KING, L.; MCKEE, M. (2009). *Mass privatisation and the post-communist mortality crisis: a cross-national analysis*, în „Lancet”, vol. 373, January 31.
31. ȚIU, ILARION (2011). *Migrația ilegală a românilor în anul 1989. Aspecte socio-demografice*, în „Sfera Politicii”, nr. 166, decembrie.
32. ZAMFIR, C. (2004). *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*, Iași, Editura Polirom.
33. ZELETIN, Ș. (1991). *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, ediția a doua, București, Editura Humanitas.
34. ZHAO, R.; CAO, L. (2010). *Social Change and Anomie: A Cross-National Study*, în „Social Forces”, 88 (3), March.
35. WORLD HEALTH ORGANIZATION (2014). *Global Status Report on Alcohol and Health*.